

Rond de akte van 1277

drs. G. Venner

Wanneer men een jubileum van vele eeuwen wil vieren, is een bezinning op het verleden altijd op zijn plaats. Er moet immers enige zekerheid bestaan over de reden van het feest. Ook bij het zevenhonderdjarig bestaan van Nieuwstadt kan de vraag gesteld worden, wat men eigenlijk viert? Geeft men als antwoord, dat Nieuwstadt een leeftijd van zeven eeuwen bereikt heeft, dan wordt ervan uitgegaan, dat deze plaats van de ene dag op de andere ontstaan is. Maar dat zal wel niemand ernstig menen. Is Nieuwstadt zevenhonderd jaar stad? Ook deze vraag kan moeilijk bevestigend beantwoord worden. In 1277 heeft Nieuwstadt al stedelijke kenmerken zonder dat men kan zeggen, dat de stadswording al voltooid is. Na 1600 is Nieuwstadt een gewone plattelandsgemeente, ofschoon de plaats in naam nog altijd stad is.

Het toeval, dat Nieuwstadt in 1277 voor het eerst in een akte genoemd wordt, is het uitgangspunt van het jubileum. Op zichzelf genomen is dat geen reden tot vreugde. Wij beseffen echter op dit moment, dat al minstens zeven eeuwen mensen in deze plaats leven en dat deze mensen al net zolang een gemeenschap vormen. Daarmee wordt het vieren van zo'n jubileum gerechtvaardigd en is een terugblik in de geschiedenis van Nieuwstadt terecht. Helaas liggen de gegevens over het Nieuwstadtse verleden niet voor het opscheppen. Er is geen stadskroniek bewaard gebleven, zoals in Erkelenz en Gangelt, die plaatselijke gebeurtenissen uit vroeger eeuwen vertelt. Ook het archief van de schepensbank Nieuwstadt is niet zo groot, het gaat niet verder terug dan 1575 en is slechts fragmentarisch bewaard gebleven. Met behulp van archieven van overheidsinstellingen, die in de loop der tijd iets over deze plaats te zeggen hadden, is het toch wel mogelijk iets over de plaatselijke geschiedenis te vinden. Geheel in het kader van het jubileum zullen wij ons in dit artikelje bezighouden met de akte van 3 augustus 1277, waarin Nieuwstadt voor het eerst vermeld wordt.

De inhoud van de akte van 3 augustus 1277 komt kort samengevat op het volgende neer: Hendrik van Montfort draagt aan graaf Reinald van Gelder het kasteel Montfort, Nieuwstadt en enige andere plaatsen over, waarbij hij zich het vruchtgebruik voorbehoudt.¹ Een volledige specificatie van de goederen van Hendrik van Montfort vindt men in een akte van 12 december 1277 betreffende dezelfde overdracht. Bij het kasteel te Montfort blijken dan te behoren: Nieuwstadt, Linne, Echt, Vlodrop, Roosteren, Posterholt en Sint Odiliënberg.² Alvorens nu nader op de tekst van de akte in te gaan moeten wij naar de voorafgaande periode kijken en naar Hendrik van Gelder ook genoemd van Montfort.

Hendrik van Gelder was een zoon van graaf Gerard IV van Gelder († 1229). Het graafschap van deze graaf omvatte min of meer het huidige Gelderland, uitgezonderd Nijmegen, en gebieden tussen Maas en Rijn, die veel later rond 1300, nadat nog allerlei andere territoria verworven waren, zouden worden samengevoegd tot het Overkwartier van Gelder. In onze streken bezat de graaf voor zover bekend Roermond, Echt en Sint Odiliënberg, welke laatste plaats hij in 1222 verwierf.³ Van zijn vader Otto is bekend, dat hij in 1204 ook nog Dieteren, Wehr en Geleen bezat. Het bezitten van een plaats wilde op de eerste plaats zeggen, dat de graaf daar heer was. Dat hield in, dat hij overheidsgezag uitoefende, met name dat hij zorgde voor de rechtshandhaving door het laten berechten van misdrijven. Aan een heerlijkheid waren vaste inkomsten in geld en natura verbonden benevens

heerlijke rechten zoals het jachtrecht en visrecht. Ook was het mogelijk, dat de heer eigenaar van de grond in die plaats was, zoals in Roermond, maar noodzakelijk was dat niet. Na de dood van Gerard IV in 1229 volgde Hendriks broer Otto in het graafschap op. Hij verwierf nog de hof te Roosteren en tenslotte op 12 oktober 1258 de met grachten omgeven berg Miemekar onder Linne.⁴ Daarna horen wij niets meer over goederenverwerving, totdat Hendrik van Gelder in 1277 een hele reeks plaatsen, waaronder Nieuwstadt, aan Otto's zoon Reinald overdraagt.

Hendrik van Gelder, die dus in 1229 niet in het graafschap opvolgde, ging een invloedrijk geestelijk ambt bekleden, waaraan ook wereldlijk gezag verbonden was. In 1247 werd hij door de kapittels van Luik tot kandidaat voor het bisschopsambt gekozen. Hij was nu elect van het prins-bisdom Luik. De wijding tot bisschop vond pas veel later in 1258 plaats.⁵ Tijdens zijn roerige regeringsperiode kwam hij in conflict met de kleine burgers der Luikse steden en hij voerde verschillende oorlogen tegen Brabant. Zijn persoonlijk leven schijnt volgens een latere kroniek uit 1402 ook niet voorbeeldig te zijn geweest. Hoe dit ook zij, tijdens het tweede concilie van Lyon in 1274 werd hem het bisschopsambt ontnomen en zijn naam was voortaan berucht in de Luikse geschiedenis.⁶

Hendrik van Gelder trok zich nu terug op het kasteel van Montfort.⁷ Op dat moment was hij al enige tijd heer van Montfort, zoals blijkt uit een akte van 1272. Zelfs uit een akte van 29 juni 1259, waarin hij spreekt van „ons dorp Echt”, kan men afleiden, dat hij toen al heer van Montfort was en van de daarbij behorende plaatsen. Hoe kwam Hendrik van Gelder aan deze goederen, die gedeeltelijk aan zijn vader hadden toebehoord, zoals Echt en Sint Odiliënberg, en gedeeltelijk door zijn broer verworven waren, zoals Roosteren? Linssen veronderstelt, dat door overeenkomst tussen Hendrik van Gelder en zijn broer graaf Otto de plaatsen ten zuiden van de Roer werden afgescheiden van het graafschap en aan Hendrik gegeven. Het tijdstip van verwerving staat niet vast. Daar Otto op 12 oktober 1258 de heuvel Miemekar te Linne kreeg en Hendrik voor het eerst op 29 juni 1259 genoemd wordt, zou men kunnen aannemen, dat Hendrik van Gelder in de tussentijd heer van Montfort is geworden.⁸ Of er dan een relatie is met zijn bisschopswijding in 1258, is een voorlopig nog niet opgelost probleem.

Het zal de lezer zijn opgevallen, dat Nieuwstadt in dit verband nog niet genoemd is. De reden ligt voor de hand; wij hebben over Nieuwstadt in deze tijd geen gegevens. Hendrik van Gelder is de eerste, waarvan wij via de akte van 1277 zeker weten, dat hij heer te Nieuwstadt was. Het bovenstaande verhaal geeft twee mogelijkheden aan. Men kan veronderstellen, dat het met Nieuwstadt net zo gegaan is als met de andere plaatsen en dat Nieuwstadt vóór Hendrik van Gelder al Gelders was. De tweede mogelijkheid is, dat Hendrik van Gelder Nieuwstadt zelf van een onbekende derde verworven heeft. Op dit probleem komen wij in het volgende artikel nog terug. Vooruitlopend kan reeds gezegd worden, dat er een aanwijzing is, dat Nieuwstadt ook voor Hendrik van Gelder al Gelders was.

Zoals reeds gezegd droeg Hendrik van Gelder zijn heerlijkheid Montfort op 3 augustus 1277 over aan zijn neef Reinald, die sedert 1271 graaf van Gelder was. De tekst van deze akte, waarin Nieuwstadt voor het eerst vermeld wordt, luidt vertaald als volgt:

„Wij, Hendrik, voorheen bisschop van Luik en heer van Montfort, maken aan allen, die deze akte zullen zien, bekend en verklaren hiermee, dat wij ons kasteel Montfort, onze Nieuwstadt, Echt, Linne, Vlodrop en al onze andere dorpen met alles, wat bij het genoemde kasteel en de dorpen hoort, zoals bossen, weiden, beemden en visserijen, getrouwen en dienstmannen, geheel en gewoon zonder bedrog gegeven hebben na onze dood en geven ten behoeve en ten gebruike

van onze geliefde bloedverwant Reinald, graaf van Gelder, doorluchtig man, en zijn erfgenamen om al de genoemde goederen waar ook gelegen met het genoemde kasteel te houden en na onze dood erfelijk te bezitten. De voorwaarde is echter, dat wij, zolang wij leven, het vruchtgebruik van alle goederen, de inkomsten ervan en de heerlijkheid vreedzaam en rustig zullen bezitten. Onze bloedverwant, de genoemde graaf, zal de donjon van het genoemde kasteel versterken en onbezwaard hebben en hij zal volgens zijn wil en inzicht mannen in deze donjon plaatsen. Er is zelfs afgesproken, dat de genoemde graaf van Gelder onbezorgd aangaande het genoemde kasteel moet zijn en dat hij dit zolang zal bezitten, totdat de burchtmannen, die nu in ditzelfde kasteel zijn, de eed van trouw aan deze graaf van Gelder hebben afgelegd of totdat met raad van ons en van onze genoemde bloedverwant te goeder trouw en zonder list andere burchtmannen in het genoemde kasteel zijn geplaatst of aangesteld.

Tot getuigenis van deze zaak en tot bekrachtiging van deze handeling hebben wij deze akte met ons zegel en dat van de eerbare man, onze bloedverwant, heer Engelbrecht genoemd van Ysebruch, aartsdiaken van Luik, bekrachtigd. Gedaan en gegeven te Lucgenen in aanwezigheid van onze burchtmannen Willem van Gulik, Dirk van Schinnen, Rutger van Beggendop, Tiezo van Karken en Adam van Ondereiken, ridders, in het jaar des Heren 1277 's dinsdags na het feest van sint Petrus banden”.

Hendrik bleef alle inkomsten behouden, zolang hij leefde. Reinald was dus alleen maar in naam heer van Montfort. De enige uitzondering werd gemaakt voor de donjon van het kasteel van Montfort. Hierover kon de graaf onmiddellijk beschikken. De overgang van de heerlijkheid werd voltooid op 12 december 1277. Op die datum verklaarde Hendrik van Gelder, dat graaf Reinald de ware erfgenaam en heer was van Montfort, waarna de burchtmannen, dienstmannen en de schepenen van de heerlijkheid de eed van trouw aan Reinald aflegden. De akte werd onder andere bezegeld met het zegel van Nieuwstadt.

Uit beide oorkonden blijkt, dat het er Reinald vooral aan gelegen was om in het bezit te komen van het kasteel Montfort. De verwerving van de heerlijkheid Montfort zou in verband kunnen worden gebracht met een grotere expansiepolitiek van de graaf naar het zuiden. Reinald was gehuwd met Irmgard, de dochter van de laatste hertog van Limburg. Na de dood van zijn schoonvader rond de jaarwisseling van 1279 en 1280 meende Reinald immers via zijn echtgenote aanspraak te hebben op het hertogdom Limburg in de Ardennen.⁹ Door het bezit van het kasteel had hij nu al een strategisch punt in het zuiden in handen om de omgeving te beheersen. In dit verband kan ook de kwestie aangevoerd worden, waarom Hendrik van Gelder voor de rechtsfiguur van schenking onder voorbehoud van vruchtgebruik gekozen heeft en niet bij testament ten gunste van zijn neef beschikt heeft? Er kunnen twee redenen genoemd worden namelijk op de eerste plaats het feit, dat het beschikken bij testament misschien nog geen algemeen bekende rechtshandeling was.¹⁰ Vervolgens waren er nog andere familieleden van de graaf, die aanspraak konden maken op de toekomstige erfenis van Hendrik van Gelder. Een akte van 26 mei 1300 vermeldt, dat er tussen Reinald, graaf van Gelder, en Gerard, graaf van Gulik, lange tijd twist was geweest over het kasteel en land van Montfort, waarop de laatste krachtens erfrecht recht meende te hebben.¹¹ Met het oog op de expansie naar het zuiden en ter vermijding van moeilijkheden met andere pretendenten kan Reinald hebben aangedrongen bij zijn oom op een „schenking” van het gebied gevolgd door de inhuuldiging door de ingezetenen, wat hem in elk geval direct de feitelijke macht over het kasteel opleverde.

Heer Hendrik van Montfort komt nog een keer voor in een akte van

1283, maar uit het feit, dat de titel „heer” vóór en niet achter zijn voornaam staat, blijkt, dat hij niet meer heer van Montfort was. Op 23 april 1284 overleed hij en werd te Roermond in de Munsterabdij in het graf van zijn ouders begraven.¹² Reinald, graaf van Gelder, kwam nu ook in het bezit van de inkomsten, die uit de heerlijkheid voortvloeiden. De heerlijkheid Montfort met Nieuwstadt vormde voortaan een onderdeel van het graafschap, sedert 1339 hertogdom Gelder. Nieuwstadt zou in de Gelderse geschiedenis een zeer bescheiden rol spelen als een van de acht steden van het Overkwartier van Gelder.

Geraadpleegde bronnen:

1. Rijksarchief in Gelderland (RAG), hertogelijk archief, charterverzameling nr. 80. Een niet al te nauwkeurige tekst is gedrukt in: L. A. J. W. Sloet, Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen, 's-Gravehage 1872-1876, nr. 986. Ook bij het herleiden van de datum is een vergissing gemaakt: feria tertia post festum beati Petri ad vincula is niet 4 maar 3 augustus 1277.
2. RAG, hertogelijk archief, charterverzameling nr. 38, gedrukt in Sloet, Oorkondenboek, nr. 992.
3. J. Linssen, Het ontstaan van het ambt Montfort, Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg 88-89 (1952-1953), p. 45.
4. P. Bondam, Charterboek der hertogen van Gelderland en graaven van Zutphen I, Utrecht 1793, p. 532-533.
5. G. Kurth, La chronique de Jean de Hocsem, Brussel 1927, p. 5 en 36.
6. E. Bacha, La chronique Liègeoise de 1402, Brussel 1900, p. 214. Over Hendrik van Gelder als bisschop van Luik zie: E. de Moreau, Histoire de l'église en Belgique III, Brussel z.j., p. 148-157: „un pontife de sinistre mémoire Henri de Gueldre (1247-1274)”.
7. J. Willems, Rijkmkronyk van Jan van Heelu betreffende den slag van Woeringen, Brussel 1836, p. 32, versregels 737-739.
8. Linssen, Ontstaan ambt Montfort, p. 44 en 47. Linssen noemt geen tijdstip, aangezien hij nog aan de mogelijkheid denkt, dat aan Hendrik al de goederen werden gegeven plus alles wat nog in de toekomst in deze streek verworven zou worden, b.v. Roosteren (1243) en Linne (1258). Hiertegen kan worden opgeworpen, dat in 1276 Susteren Gelders blijkt te zijn, maar geen onderdeel van de heerlijkheid van Hendrik van Montfort. Zie Sloet, Oorkondenboek, 975. Onopgelost blijft nog het probleem wat er met Dieteren, Wehr en Geleen is gebeurd, die in 1204 allodia van de graaf waren, maar kennelijk ook niet tot de heerlijkheid Montfort behoorden.
9. M. K. J. Smeets, Maastricht als Brabantse voorpost in de Limburgse successieoorlog (1283-1288), in: Miscellanea Trajectensia, bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht, Maastricht 1962, p. 122.
10. F. F. X. Cerutti, Het ontstaan van het testament in de Nederlanden, in: Hoofdstukken uit de Nederlandse rechtsgeschiedenis, Nijmegen 1972, p. 111-113, 116-117.
11. I. A. Nijhoff, Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland I, 's-Gravehage 1830, nr. 70.
12. Sloet, Oorkondenboek, nr. 1070, Kurth, Chronique Hocsem, p. 73.